

**«INNOVATIVE WORLD» ILMIY TADQIQOTLARNI QO'LLAB-
QUVVATLASH MARKAZI**

**«ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOTLAR: MUAMMO VA
YECHIMLAR» NOMLI 2025-YIL № 4-SONLI ILMIY, MASOFAVIY,
ONLAYN KONFERENSIYASI**

**ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYA TO'PLAMI
СБОРНИК НАУЧНЫХ-ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЙ
SCIENTIFIC-ONLINE CONFERENCE COLLECTION**

Google Scholar

ResearchGate

zenodo

ADVANCED SCIENCE INDEX

Directory of Research Journals Indexing

www.innoworld.net

O'ZBEKISTON-2025

DISKURS TUSHUNCHASINING ZAMONAVIY LINGVISTIK TADQIQOTLARDAGI O'RNI

Umaraliyeva Barchinoy Voxidjon qizi

Andijon davlat chet tillari instituti o'qituvchisi

0009-0004-0276-2698

Annotatsiya

Mazkur tezisda diskurs tushunchasining zamonaviy lingvistik tadqiqotlardagi o'rni, uning shakllanish bosqichlari hamda hozirgi davr lingvistik tahlillarida tutgan o'rni tahlil qilinadi. Diskurs nafaqat til birliklari yig'indisi, balki ijtimoiy, madaniy va kognitiv jarayon sifatida o'rganilishi zarurligi ta'kidlanadi. F. de Sossyur, M. Fuko, T. van Deyk, N. Fairclough, D. Shiffrin kabi olimlarning nazariyalari asosida diskurs tahlilining turli yondashuvlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda diskursning kommunikativ, pragmatik va ijtimoiy-falsafiy o'lchovlari alohida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: diskurs, diskurs tahlili, pragmatika, kognitiv lingvistika, Fuko, van Deyk, Fairclough, kontekst, kommunikativ hodisa.

Kirish. So'nggi o'n yilliklarda "diskurs" tushunchasi lingvistika, sotsiologiya, falsafa, kommunikatsiya va madaniyatshunoslik sohalarining eng muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biriga aylandi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tilshunoslik faqat til tizimi (langue) bilan emas, balki uning **ijtimoiy va kognitiv faoliyatdagi qo'llanilishi** — ya'ni **nutq amaliyoti** sifatida o'rganila boshlandi. Shunday qilib, diskurs tahlili nutq faoliyatini kontekst, maqsad va ishtirokchilar bilan bog'liq holda tahlil qilishga yo'naltirilgan yangi paradigma sifatida shakllandi.

Diskurs tushunchasining shakllanishi

"Diskurs" atamasi fransuzcha *discours* so'zidan kelib chiqqan bo'lib, dastlab "nutq", "so'zlashuv" ma'nolarida ishlatilgan. Tilshunoslikda bu tushuncha **strukturaviy lingvistikadan poststrukturalizmga** o'tish davrida shakllandi. F. de Sossyur tilda "langue" (tizim) va "parole" (nutq) farqini kiritgan bo'lsa, keyinchalik M. Fuko diskursni **hokimiyat va bilim o'rtasidagi munosabatni shakllantiruvchi ijtimoiy amaliyot** sifatida talqin etdi.

Fukoning fikricha, "*diskurs ijtimoiy tartibni belgilovchi, bilimni legitimlashtiruvchi mexanizmdir*" (Foucault, 1972). Shu boisdan diskurs nafaqat tildagi belgilar tizimi, balki ijtimoiy g'oyalar, qadriyatlar va mafkuraviy kuchlarni aks ettiruvchi hodisadir.

Zamonaviy lingvistika va diskurs tahlili

Diskurs tahlili tilshunoslikda uch asosiy yondashuv asosida rivojlangan:

- **Pragmatik yondashuv** — D. Shiffrin, J. Ostin, J. Searle ishlarida ifodalangan bo'lib, diskurs nutq aktlari va ularning kommunikativ maqsadlarini o'rganadi.

- **Kognitiv yondashuv** — T. van Deyk va Ch. Fillmor nazariyalarida diskurs inson ongida shakllanuvchi bilim, tajriba va konseptual model sifatida talqin qilinadi.
- **Ijtimoiy-kritik yondashuv** — N. Fairclough va R. Wodak tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, bu yondashuv diskursni **hokimiyat, mafkura va ijtimoiy tengsizliklarni ifodalovchi vosita** sifatida tahlil qiladi.

Van Deyk (1997) diskursni "matn, kontekst, ishtirokchilar, bilim va ijtimoiy tizimlar o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sir" deb ta'riflaydi. Shu sababli, zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda diskurs **matn chegarasidan tashqariga chiqib**, ijtimoiy munosabatlar, ideologiya va madaniyat bilan uzviy bog'liq holda o'rganiladi.

Diskursning kommunikativ va kognitiv o'lchovlari

Har qanday diskurs — bu ma'lum **kommunikativ maqsadga** qaratilgan nutq faoliyatidir. U nafaqat axborot uzatish, balki **ta'sir o'tkazish, shakllantirish va hokimiyatni amalga oshirish** vositasi hamdir. Masalan, siyosiy yoki diniy diskurslarda til orqali jamiyatda muayyan g'oyalar mustahkamlanadi.

Kognitiv yondashuvda esa diskurs inson ongining "mental modeli" bilan bog'lanadi. T. van Deykning kognitiv-diskursiv modeliga ko'ra, odamlar voqealarni nafaqat til orqali, balki o'z tajribasi asosida **kognitiv strukturalar** (freym, skript, konsept) yordamida tushunadi.

Diskurs tahlilining qo'llanish sohasi

Bugungi kunda diskurs tahlili quyidagi yo'nalishlarda keng qo'llanmoqda:

- **Siyosiy diskurs** (nutqlar, debatlar, matbuot chiqishlari);
- **Media diskurs** (gazeta, reklama, televideniye, ijtimoiy tarmoqlar);
- **Akademik va ilmiy diskurs** (ilmiy maqolalar, konferensiyalar);
- **Turizm va reklama diskursi** (madaniyatlararo muloqot);
- **Religioz diskurs, gender diskursi, ta'lim diskursi** va boshqalar.

Bu tarmoqlarda diskurs tahlili tilning nafaqat formal jihatlarini, balki uning **ijtimoiy kuch, manipulyatsiya va qadriyatlarni** shakllantirishdagi rolini ochib beradi.

Xulosa

Diskurs zamonaviy lingvistika uchun yangi tadqiqot maydoni bo'lib, u tilning ijtimoiy, kognitiv va pragmatik tabiatini kompleks tarzda tahlil qilish imkonini beradi. Fuko, van Deyk, Fairclough kabi olimlar asarlarida diskurs inson tafakkuri, hokimiyat va madaniyat bilan uzviy bog'langan murakkab hodisa sifatida ko'rsatiladi. Shu boisdan hozirgi davrda diskurs tahlili nafaqat lingvistik, balki **interdisiplinar metodologiya** sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Diskursni o'rganish tilni ijtimoiy tizimdagi faol agent sifatida ko'rish, ya'ni "til orqali jamiyatni, jamiyat orqali tilni tushunish" imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. London: Tavistock Publications.
2. van Dijk, T. A. (1997). *Discourse as Structure and Process*. London: Sage.
3. Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
4. Schiffrin, D. (1994). *Approaches to Discourse*. Oxford: Blackwell.
5. Wodak, R. (2001). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage.
6. Fillmore, Ch. (1982). *Frame Semantics and the Nature of Language*. Annual Review of Linguistics.
7. Karimova, M. (2020). *Tilshunoslikda diskurs tahlilining dolzarb masalalari*. Toshkent: O'zMU nashriyoti.

